

DUSNOKI-DRASKOVICH JÓZSEF
A „Madárember”. Egy 18. századi ferences szerzetes személyisége.
Antonius Hueber atya

The „Birdman”. The personality of an 18th century Franciscan monk. Father Antonius Hueber

Father Antonius (Anton Hueber), a German-born Franciscan monk from Buda, was associated with Baron Ferenc Harruckern and his family from 1743 to 1758. In his partly diary-like subjective memoirs, he wrote about 11 stays in Gyula (at the centre of the Harruckern estate), usually in summer and autumn, and about a trip to Austria, but he also describes the Károlyi estates and their entertainments after the marriage of Jozefa Harruckern and Count Antal Károlyi in 1757. The original manuscript has been lost, but about half of it survives in copies. The paper discusses how, since the 1980s, the individual, the historical subject, has again come to the fore in historiography. The source is of mixed genre, considered by its author as a series of annales and amusing stories. The paper, after describing the author's monastic career, outlines his personality traits, but also examines his former emotional world, his sensitivities and his behaviour in aristocratic society. He turned to the world outside the monastery with positive and intense emotions. His main desire was to remain with his patrons as a house chaplain and entertainer, but his rejection of monastic life could only be expressed in his work in cryptic paraphrases and symbols. With particular passion, he persecuted, murdered and sometimes tried 'guilty' birds in court, while amusing himself with the company of the castle. His ambivalent feelings towards monasticism were transferred to the birds as a symbolic substitute. For the birds to which St. Francis preached represented the Franciscans themselves, and in this process aggression came to predominate, meaning that the monk's behaviour could be understood in terms of the failed repression described by Freud.

A személyiség kérdése és a szöveg jellege

A „Madárember” cím valószínűleg Sigmund Freud esettanulmányai alapján jutott eszembe. Az ő *Farkasember* és *Patkányember* címmel megjelent munkáihoz hasonlóan részletes és elmélyült lélekelemzést nem tudok és nem is lehet egy évszázadokkal ezelőtt élt szerzetesről írni, akinek egyetlen műve nem is maradt ránk egészében.¹ A fenti cím tehát tiszteletadás, a jogossága pedig remélhetőleg kiderül a tanulmányból.

„Minden valaha élt ember különbözik mindenki mástól” – „nincs két egyforma személyiség”.² A pszichológusok azonban a személyiséget általánosságban is vizsgálják. A történészek egy-egy korszak embereit általában vizsgálva inkább az individuum

vagy az individualitás fogalmát részesítik előnyben. 2017-ben megjelent egy vaskos konferenciakötet *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség* címmel és *A történelmi életrajz kérdései* alcímmel.³ Ez világosan jelzi, hogy az utóbbi évtizedekben nálunk is előtérbe került a történelmi szubjektum és az életrajz műfaja. (Egyebek között „biográfiai fordulatról” is írnak.) Az öt elméleti és módszertani, történészek és pszichológusok által írt bevezető tanulmányon kívül a többi egy vagy több történelmi személyiség életrajzi problémáival, illetve egy egyén vagy csoport pályaképeinek a felvázolásával és kérdéseivel foglalkozik. Bár alapjában a személyiség megközelítése volt a cél, érdekes, hogy a személyiség szó csupán egy címben tűnik fel, és a terjedelmes ajánló bibliográfiában sem szerepel, kivéve egy neves pszichológus (Gordon W. Allport) könyvét.⁴

Már az 1980-as években kezdtek a történetírásban olyan jelenségek előtérbe kerülni, amelyeket az addig vezető szerepet betöltő Annales-iskola mellőzött, háttérbe szorított. Jacques Le Goff sorolta fel ezeket a visszatéréseket: az esemény, az elbeszélés (az elbeszélő történetírás), az életrajz (de az önéletrajz,

1 Az első tanulmányt 1989-ben közöltem, ez megjelent azután önálló tanulmánykötetemben. *Dusnoki-Draskovich József: Egy XVIII. századi arisztokrata család mulattatója. Antonius atya históriái.* In: Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula 2000. (Gyulai Füzetek 12.) 186–255. E kötetben egy másik tanulmányt is megjelentettem, amely újabb összefüggésből közelítette meg a témát: A fordított világ mentális sémája és Antonius atya fordított világa. Uo: 256–308. Végül kutatásaim eredményét disszertációmban összegeztem. *Dusnoki József: Főúri élet a Harruckern család gyulai kastélyában.* PhD-disszertáció, ELTE. Bp. 2006. (kézirat) Most csak a személyiséggel kapcsolatos kérdésekre igyekszem összpontosítani.

2 Charles S. Carver – Michael F. Scheier: *Személyiségpszichológia.* Bp. 2006. 31.

3 Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Pécs–Bp. 2017.

4 Tóth Imre: A szakértelem korlátai és a történelmi környezet. Személyiség-rekonstrukció Kánya Kálmánról. Uo. 441–454.

az ego-histoire műfaja is), a politikatörténet és a szubjektum.⁵ Ezek sok tekintetben megújulva térhettek vissza a 20. század utolsó évtizedeitől kibontakozó történelmi irányzatokban is, mint például a mikrotörténelem, a mindennapi élet története, a történelmi antropológia, az új kultúrtörténet (New Cultural History), a nőtörténelem vagy a társadalmi nemek története, a pszichohistória vagy pszichobiográfia. Az új társadalomtörténetben is helyet kaphat történelmi cselekvőként az egyén és a család.⁶ Itt még csak azt említem meg, hogy Le Goff egy mintaszerű életrajzot írt Szent Lajos francia királyról.⁷ A másik, nálunk szintén jól ismert francia középkorász, Georges Duby pedig már 1980-ban kifejtette azt, hogy szerinte „az életrajz az egyik legnehezebb s egyben legérdekfeszítőbb történelmi műfaj, mert a személyiség – akárha kivételes – azonos életet él, mint kortársai, osztozik velük magatartásformáikban, gondolkozásmódjukban, világfelfogásukban”. „Ugyanakkor – sajátos egyéniségével, tetteivel, szavaival, azzal, ami a megszokottól elütő, szabályellenes, amit még más sohasem mondott ki – ez az ember megmozgatja, felrázza környezetét, hullámokat ver maga körül...”⁸ Kétségtelenül Antonius atya is hatott ekként a maga szűk világára, környezetére.

Végül Jean-Pierre Vernant francia ókortörténészre hivatkozom, aki az egyén vizsgálata során három kategóriát különböztetett meg:

1. A szoros értelemben vett individuum. (Ennek helye és szerepe a csoportjában; az érték, amelyet neki tulajdonítanak; mozgáslehetőségének a határai; relatív autonómiája az intézményes keretekkel szemben.) Az individuumnak a biográfia műfaja felel meg, amely az egyedi személyiség életére összpontosít.
2. Az alany vagy szubjektum. (Amikor az egyén egyes szám első személyben, a maga nevében megszólalva kifejez bizonyos vonásokat, amelyek egyedi létezővé teszik.) Az alanynak az önéletrajz és a memoár felel meg, amelyben az egyén maga meséli el az életpályáját.
3. Az én (self), a személyiség. (A pszichológiai gyakorlatok és attitűdök olyan együttese, amely az alanynak a bensőség és az egyediség dimenzióját adja.) Az énnel a vallomások, a bizalmas naplók felelnek meg, amelyek esetében az írás anyagát a belső élet, az alany egyedi személyisége formálja a maga pszichológiai összetettségében és gazdagságában, relatíve kommunikálhatatlan voltában.⁹

5 Jacques Le Goff: Préface à la nouvelle édition (1988). In: La Nouvelle Histoire. Dir. Jacques Le Goff. Bruxelles 2006. 15–17.; Uő: Visszatérések a mai francia történetírásban. BUKSZ 12 (2002) 192–197.

6 Ezeket az irányzatokat és új tendenciákat ismertető munkákból csak néhány könyvet emelek ki. Szijártó M. István: A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe. Bp. 2021.; Gyáni Gábor: A történelmi tudás. Bp. 2020. (Osiris társadalomtudományi könyvtár); Historiographies. Concepts et débats. I-II. (Dir. Christian Delacroix et al. Paris 2010.; Roger Chartier: Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétude. Paris 2009.; Kompass der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch. Hrsg. Joachim Eibach – Günther Lottes. Göttingen 2002.

7 Le Goff, J.: Saint Louis. Paris 1996.

8 Georges Duby – Guy Lardreau: Párbeszéd a történelemről. Bp. 1993. 58.

9 Jean-Pierre Vernant: L'individu dans la cité. In: L'individu, la mort, l'amour. Soi-même et l'autre en Grèce ancienne. Paris 2017. 211–232.

Itt egyelőre csak annyit jegyzek meg, hogy Antonius atya műve egyebek mellett akaratlan vallomás a személyiségéről. A páter 1743-tól 1758-ig élvezte Harruckern Ferenc Domokos báró és családja pártfogását és vendégszeretétét Gyulán, a Békés vármegye nagy részére kiterjedő (de Csongrád és Arad vármegyébe is átnyúló) Harruckern-uradalom központjában. Kézirata 12 része 11 gyulai tartózkodás (általában a nyári és őszi hónapokban), valamint az 1756. évben egy októberi ausztriai utazás történetét foglalta magában, amelynek során megtekinthette a bárócsalád bécsi házát és a Wiedenben lévő kertjét, nyári kastélyát is. Az eredeti kézirat már nincs meg.¹⁰ Éble Gábor levéltáros azonban 1895-ben lemásolta és gót betűkről latinra írta át Károlyi Tibor gróf megbízásából a Károlyiakat érdeklő részeket, vagyis a kézirat mintegy felét. Az eseménydús és legterjedelmesebb 1757. (az ifjú Károlyi Antal gróf és Harruckern Jozefa esküvője) és 1758. évet, amikor az események egy része Gyula, illetve a gyulai Harruckern-kastély mellett a Károlyiak birtokain zajlott, ezen kívül még néhány fejezetet 1743-ból és 1756-ból.¹¹ Bara Júlia megtalálta az OSZK kéziratárában Theresa Corzan, Harruckern Jozefa társalkodónője, egyben ének- és zenetanárnője olasz nyelvű naplóját, aki 1757-ben a bárócsaláddal utazott Gyulára, és 1757-től 1759-ig vezetett naplója részben párhuzamos Antonius atya művével. Ez lehetett az indítéka annak, hogy mindkettőt lefordítsák magyarra és egy kötetben publikálják, bevezetővel és kísérő tanulmányokkal ellátva.¹²

10 Az eredeti kézitről Haan Lajos és Adolph Dux írt komoly ismertetést. Haan Lajos: B. Harruckern udvara Gyulán 1743–1758. években. Békés vármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. I. Gyula 1874/75. 13–28.; Adolph Dux: Ein fröhlicher Mönch. In: Aus Ungarn. Literatur- und culturgeschichtliche Studien. Leipzig 1880. 163–205. Egy könyved tárcát írt róla Takáts Sándor: Antóniusz páter. Budapesti Hírlap. 1898. február 25. 1–3. Dux figyelt fel arra, hogy a páter alakja is érdekes, a kézirat alapján szinte megelevenedik előttünk. Mivel német olvasóközönségnek írt, sok részletet idéz a szövegből.

11 HU-MNL-OL-KK-K 383. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Központi Könyvtár] Az Éble által adott cím a kötet címlapján: „Hueber Antal kapisztránus barátjának 1743–1758-ig vezetett naplójából a Károlyi grófokat érdeklő részek”. A gyulai származású irodalomtörténész, Tarnai Andor 1987 körül eljuttatta ennek egy fénymásolatát a Békés Megyei Levéltárba. Akkor kezdtem el foglalkozni a témával.

12 A 18. századi arisztokrácia mindennapjai. Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757–1759). Szerk. Arany Krisztina – Bara Júlia – Laczlavik György – Lengyel Nóra. Bp. 2021. (Magyar történelmi emlékek. Elbeszélő források. Magyar családtörténetek: Források 3.) Hueber naplóját Surinás Olga, Corzan naplóját Arany Krisztina fordította le. Sajnos, a 63. oldalon a páter által adott hosszú cím fordításában tévesen szerepel a szerző neve, aki ott hivatalos pontossággal adja meg nevét és adatait. Nem Antonio, hanem Antonius Hueber páter (vagy atya) a helyes fordítás. (A „patre Antonio” ablatívusban áll egy passzív szerkezetben.) A német társalgásban ennek megfelelően „Pater Antoni” volt a megszólítása. Az olasz Antonio csak az 1758. évben fordul elő két fejezetben. Ez annak tudható be, hogy 1757–58-ban Therese Corzan csatlakozott Jozefához, akivel gyakorolták az olasz társalgást is. Az évődő, pajkos hangnem jelzője, hogy „Pater Antonio”-nak kezdték szólítani az atyát, amit ő láthatólag nem vett rossz néven. Antonius atya művének egy részét én is lefordítottam, amelyből az 1757. évi esküvőről és az azt követő gyulai szórakozásokról szóló 12 fejezet jelent meg. Antonius Hueber: Iratok, vagyis különféle mulatságos történetek évek szerint... (részlet). In: A hétköznapok historikuma. Szerk. Dunszoki-Draskovich József – Erdész Ádám. Gyula 1997. (Körösök vidéke 5.) 162–184.

Antonius atya munkája kevert műfajú.¹³ Vernant kategóriái közül a memoár (emlékirat) és a napló jöhet szóba. Egyes szám első személyben fogalmaz. Szubjektíven, az én nézőpontjából (aki szerző, a középpontban álló elbeszélő és szereplő is egyben) számol be olyan eseményekről, amelyeknek tanúja, résztvevője vagy éppen aktora (cselekvője) volt.¹⁴ Csak a közelmúlt történéseit, élete egy szakaszát, azokat a kivételes napokat tartotta emlékezetre méltónak, amelyeket a Harruckern család társaságában tölthetett. A báró asztalánál humorosan elmesélte addigi életútját és azt, hogy miként lépett be a ferences rendbe, de ezt kéziratába sajnos nem iktatta be.¹⁵ Saját tevékenységei mellett egy sajátos mikrovilágot, a Harruckern (és részben a Károlyi) arisztokrata család mindennapi életét és nevezetes eseményeit örökítette meg.¹⁶ A korabeli magyarországi emlékirat-irodalom is ezt a tendenciát mutatta, a „nagypolitika” témái háttérbe szorultak, a hétköznapiak, a szűkebb, intimebb szféra bemutatásával, anekdotikus történeteivel szemben.¹⁷ Találhatók ugyan emlékiratában kevésbé kidolgozott, naplószerű fejezetek, azonban az egyes évek szerinti részekben belül nem az aktuális dátumok tagolják a szöveget (mint a Corzan-naplóban), hanem címmel ellátott fejezetek (pontok) olvashatók, amelyek esetében az egyes események kronológiai sorrendje sokszor nem világos. (Gyulán legfeljebb feljegyzéseket készített emlékeztetőként, és a kolostorba visszatérve öntötte formába történeteit.) A gyulai esküvőt követő nagykárolyi utazás kapcsán megemlíti, hogy az utazást Károlyi grófné (Jozefa) kívánságára egyszer már külön, sietősen leírta, mégis úgy tartotta jónak, hogy ezt „minden körülményre tekintettel még részletesebben az annalesbe illessze, nehogy a jelen történeteknek a legapróbb részlete is hiányozzon”. „A nevezetes dolgok és a csodás történetek méltók arra, hogy nemcsak egyszer, hanem kétszer és többször is följegyezzék őket a nem múlt emlékezet számára” – állapítja

13 Haan és Takáts naplónak, Dux emlékiratnak tartotta. (Éble naplót, emlékiratot, sőt emlékkönyvet ír.) Ha mindenképpen egy szóval kell jelölni, én emlékiratról vagy történetekről írok.

14 Vö. *Nagy Levente*: Az emlékirat-irodalom. 1704; Bethlen Miklós Önéletírása. In: A magyar irodalom története. I–III. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László – Orlovsky Géza. Bp. 2007. I. 557.

15 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1743. 2. fej. 11–12. A továbbiakban is így, az év, a fejezet („pont”) és az oldalszám (pagina) megadásával hivatkozom Éble másolatára. Az idézett részleteket saját fordításomban közlöm. Erre így utalok a továbbiakban: Ford. D.-D. J.

16 A Harruckernekről több új adatot hoz *Johann Pammer*: Johann Georg Freiherr von Harruckern. Vom Mühlviertler Bauernbuben zum ungarischen Magnaten. Schenkenfelden 2013. Ebben a kötetben két fejezetet Erdész Ádámmal közösen írtunk. *Dusnoki-Draskovich József – Erdész Ádám*: Das Komitat Békés und die Familie Harrucker és Schlossleben in Gyula zur Zeit von Franz Dominikus von Harruckern. Uo. 152–177. és 210–223.; Lásd még *Szilágyi Adrienn*: Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. Bp. 2018. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Magyar Családtörténetek: Tanulmányok.) A Károlyiakról az esküvő kapcsán érdekes tanulmányt közölt *Bara Júlia*: Gróf Károlyi Antal és báró Harruckern Jozefa házasságának háttere és körülményei. In: A 18. századi arisztokrácia mindennapjai. m. 13–37. Szintén ő ír Antonius atyáról és művéről e kötetben. *Bara Júlia*: A forrásról. Uo. 55–62.

17 *Gyenis Vilmos*: Emlékirat és anekdota. Irodalomtörténeti Közlemények 74. (1970) 305–321.; *Uő*: A XVIII. század anekdotájáról. In: Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk. Szauder József – Tarnai Andor. Bp. 1974. 715–732.

meg a dolog indoklásaként.¹⁸ A 18. fejezetben ismét kitér az eljárásra és a saját műfaji elképzelésére: „Habár az egész idő alatt, míg Nagykarolyban voltunk, nem múlt el nap, hogy ne láttunk volna valami más különleges dolgot, amely kétségkívül nagyon is méltó volt arra, hogy napról napra följegyezzék és egy naplóba (*Diario*) foglalják, de kivált azért, mert ez már megtörtént, az egyöntetűség érdekében jobbnak véltem, ha ennek a megkezdett annalesnek formája és módja szerint haladok tovább.”¹⁹ Tehát az utazást és a nagykárolyi vigaságok eseményeit Jozefa számára naplóban is megírta, de a művét, amely ránk maradt, nem naplónak, hanem évkönyvnek tekintette. Ez eléggé tágra értelmezett műfaj volt, a legkülönbözőbb eseményeket örökíthette meg. Az egyes éveken belül tematikus felépítésű is lehetett. E műfaji megjelölésből mindenesetre kiderül, hogy Antonius atya a történelem tárgykörébe sorolta alkotását.

Az általa adott hosszú címben azonban egy másik műfaj is szerepel: *Unterschiedliche Lachenswürdige Jahrgeschichten*, azaz „különféle mulatságos történetek évek szerint” (vagy: évről évre). A *Geschichten* szón kívül a *Hystorien* szót is többször használja ugyancsak történet jelentéssel.²⁰ Amikor egy hölgyet (Jozefát) láthatott lovagolni, olyannyira kedve telt a csodás látványban, hogy rögtön lerajzolta ezt a históriát, majd a kolostorban kifestette élénk színekkel, és az összes ferencesnek megmutatta.²¹ Tudatában volt annak, hogy az egyik szerencsés képessége történetek humoros előadása. Ezzel nyerte el a báró kegyét, de a felesége, Dirling Antónia szórakoztatására is különféle históriákat kellett mesélnie.²² Gyulán nemcsak a házi káplán teendőit látta el, hanem a mulattató szerepkörét is betöltötte. (Történetmesélésre, tréfákra gyakorta az étkezések során nyílt alkalom.) Tehát az oralitás, a szóbeli készség és gyakorlat volt a kiindulópont ahhoz, hogy mulatságos történeteket próbáljon írni, amelyeket végül csak urának szánhatott ajándék gyanánt, emlékként. Történetei rövidiek (néhány oldalasak), nem kitaláltak (*res fictae*), hanem a való életből vettek (*res factae*), mert vele estek meg vagy saját szemével látta őket, de kivételesen hallott esetet is följegyzett. A történet szó kapcsán leginkább háborúk, népek, országok, városok története juthat eszünkbe. Azonban rövid, igaz vagy annak vélt történetek elbeszélése természetesen bőven található már az antik történetírásban és irodalomban, majd a keresztény hagyományban is (a Bibliától a szentéletrajzokig, legendáig). Lehettek szórakoztatóak is (például anekdoták, szellemes történetek, novellák, prédikációs exemplumok), de többnyire tanítani is akartak, tanulsággal szolgáltak. (Még Boccaccio és Navarrai Margit novellái esetében is világosan megfogalmazódik az erkölcsi nevelés szándéka.) Antonius atya azonban nem kívánt tanítani, hanem csak szórakoztatni. A 18. században az olvasóközönség valóság iránti igénye miatt a regényeket és elbeszéléseket divat volt igaz történetként

18 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 15. fej. 103. Ford. D.-D. J.

19 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 18. fej. 119. Ford. D.-D. J.

20 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1. Ford. D.-D. J. és 1758. 6. fej. 199.; *Dux, A.*: Ein fröhlicher Mönch i. m. 185.

21 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 6. fej. 21.

22 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1758. 6. fej. 199.

(*histoire véritable*) feltüntetni.²³ Antonius atya a mulatságos történetek fogalmát láthatólag igen szélesen értelmezte. Azokat is közéjük sorolta, amelyek egyszerűen ünnepi eseményekről, multságokról, játékokról, tréfákról és egyéb szórakozásokról szólnak. Igazán jól sikerült történetei a valóságos életet megjelenítő kispikái egységhez, az „eredeti anekdotához” állnak közel.²⁴ Irodalmi, retorikai szempontból is vizsgálhatók.²⁵ A történetírói munkára utal műve címében az a megfogalmazás, hogy a mulatságos történeteket „röviden összefoglalta, elrendezte és évről évre összeírta”.²⁶ Nemcsak mulatságos, hanem nevezetesnek, csodálatosnak és különlegesnek ítélt históriákat vagy dolgokat is megörökített.

Úgy tűnik, hogy a történelem Antonius atya szemében olyan példatár volt, amelyből tanulságokat lehet leszárnai. Az esküvőt követő nagykárolyi eseményekről igyekezett „minden részletre tekintettel, még részletesebben” beszámolni. Igazából csak ekkor vált át a családi krónikás beszédmódjára. Az igényesebb, reprezentatív megörökítés eljárásaként legtöbbször a példává emelést, a példaként bemutatást alkalmazza. (Mint példák szerepelhetnek urai egyes vonásai, megtörtént események vagy ezek szereplői, valamint egyes jelenségek, dolgok.) A fejezeteket egy-egy tétellel indítja, ezután fejti ki a tételt illusztráló vagy igazoló példát, esetleg példákat. Mivel indító tételei jobbra közhelyek, és a valós történetek sem mélyebb értelműek, a példává emelés többnyire külsőleges retorikai megoldás marad. Történetei ilyen felépítésére a prédikációk hatottak. A ferencesek a prédikációban szívesen éltek az exemplum (példa) műfajával. Az exemplum „célzatos és tanulságos kis történet”. „Célja szerint több válfaját különböztetik meg, illusztráló, okulást célzó, állítást, tételt, szabályt igazoló változatait” – állapítja meg Sinkó Ferenc.²⁷ „Amennyiben az exemplum kifejezetten elbeszélést tartalmazott, históriának, történetnek nevezték. Többféle jelzöt is adnak nekik: jeles, csodálatos, tanulságos, különös történetek.”²⁸ (A szentek életrajzai szintén tartalmaztak rövid, példás történeteket, amelyek tanulsággal szolgáltak.) Meg kell említeni emellett, hogy Antonius atya bizonyíthatóan forgatta Baldassare Castiglione először 1528-ban kiadott könyvét az udvari emberről (*Il libro del cortegiano*) egy német vagy esetleg egy latin fordításban.²⁹ Abban azt is megtalálhatta, hogy a szellemesség (élc, tréfa) egyik fajtája „a kellemes és tetszetős összefüggő elbeszélés, amely teljes egészében elmesél egy

eset”.³⁰ A következő jellemzés alapján érvényes lehet a személyére: „Ismerünk olyan embereket, akik olyan kellemmel és olyan szórakoztatóan mesélnek el és fejeznek ki egy velük megtörtént, látott vagy hallott dolgot, hogy mozdulatokkal és szavakkal szemünk elé idézik, és szinte kézzelfoghatóvá teszik az eseményeket...”³¹

Életútja és személyiségvonásai

Antonius atya, vagyis Anton Hueber (1715–1768) életrajzi adatait Éble Gábor gyűjtötte össze.³² Ezekből egy szerény, de változatos szerzetesi pálya képe bontakozik ki előttünk. Hueber Sebestyén budai német sütőmester fiaként született a budai várban 1715. február 23-án. Ilokton (Szerémújlak), 1734-ben lépett az obszerváns ferences rend bosnyák-bányavidéki rendtartománya tagjainak sorába. (Új rendi nevet nem vett fel, hiszen Páduai Szent Antal és Remete Szent Antal nevét viselte.) Antonius testvér akkor 19 éves volt, és nyilván a rendben folytatta tanulmányait, megszerezte a szükséges vallási és latin nyelvi ismereteket, mivel öt év múltán áldozópappá szentelték (vagyis szerzetespap lett). 1743-tól 1747-ig Aradon a várőrség német hitszónoka volt. (Magyarul kevéssé tudott.) Éble szerint jó hitszónok volt, mert a rend hatósága e minőségben mindig a legfontosabb helyeken alkalmazta. Aradról jött első ízben Gyulára. Zárdafeőnöke kíséretében tett tisztelgő látogatást Harruckern Ferenc bárónál, akit 1743. június 6-án iktattak be ünnepélyesen Békés vármegye főispáni székébe. 1747. október elsejétől tabáni plébánosként szolgált egy évig, onnan Máriaradnára került hitszónoknak. 1749-ben a rend bácsi zárdafeőnöke volt növendékfeő, majd 1750–1752-ben Aradon házfeőnök. Utána 1761-ig Budán német hitszónok, emellett 1756-tól a vízivárosi kolostor vikáriusa (helyettes házfeőnöke), valamint az általa alapított világi harmadik rend igazgatója volt. Szerzetesi karrierje láthatólag itt ért a csúcsra. Az 1757. június 15-én kiadott pápai bulla a bosnyák-bányavidéki rendtartomány magyarországi és szlavóniai konventjeiből megalakította a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományt, ezért ír róla kapisztránus barátként Éble.³³ 1761-ben az aradi zárda vikáriusa lett, ahol 1768. június 15-én halálozott el 53 évesen. Műve alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy valószínűleg nem önszántából lett szerzetes, vagy pedig utóbb bánta meg a rendbe lépését. Nem volt igazán szerzetesnek való. A kora újkorban többnyire a családfeő döntött a pályaválasztás és a házasságkötés kérdéséről. Ebben az esetben nem tudjuk megválaszolni, miként kerülhetett Budáról a délvidéki Ilokra. Talán már elhagyta családját,

23 Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Bp. 2003. 58.

24 Gyenis V.: *A XVIII. század anekdotájáról* i. m. 719.

25 Mint szöveget próbáltam elemezni történeteit. *Dusnoki-Draskovich J.*: Egy XVIII. századi arisztokrata család mulattatója i. m. 191–200. és *Dusnoki J.*: Főúri élet i. m. 11–21. Szintén kitér a szöveg jellegzetességeire *Bara J.*: A forrásról i. m. 60–61.; *Lengyel Nóra*: 18. századi változatok egy témára: egy társalkodónő és egy ferences szerzetes naplótöredékei. In: *A 18. századi arisztokrácia mindennapjai* i. m. 47–50.

26 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1. Ford. D.-D. J.; Vö. *Koselleck, R.*: *Elmúlt jövő* i. m. 57.

27 *Csodatörténetek. Száz példa 17–18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből*. Vál., előszó és jegyz. Sinkó Ferenc. Bp. 1985. 6. 28 Uo. 19.

29 Erről részletesen írtam. *Dusnoki-Draskovich J.*: *A fordított világ* i. m. 283–288.; *Dusnoki J.*: *Főúri élet* i. m. 70–76.

30 *Baldassare Castiglione*: *Az udvari ember*. Ford., jegyz. és utószó Vigh Éva. Bp. 2008. 2. könyv, 48. 135.

31 Uo. 2. könyv, 43. 130.

32 HU-MNL-OL-KK-K 383. Éble Gábor feljegyzései a másolata végén hat számozatlan oldalon.

33 *Szabó György Piusz*: *Ferencrendiek a magyar történelemben*. Bp. 1921. 94–100.; *Báth Dániel*: *A zombori ördögűző*. Egy 18. századi ferences mentalitása. Bp. 2016. (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 3.) 43–45, 157–181.; *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Dr. Diós István. I–XVII. Bp. 1993–2014. VI. 143–144.

és vándorolva sikertelenül próbált megélhetést találni, emiatt lépett a ferences rendbe. Koldulórendi szerzetesként egyszerű, aszketikus életet kellett élnie, de nem volt elzárva a világtól, hiszen lelkipásztori feladatokat is ellátott. Arcképe eredetileg a gyulai kastélyban függött, de már csak fekete-fehér fotómásolata volt ismert.³⁴ Most kiderült, hogy nem kallódott el a festmény, hanem a legjobb helyen, a Magyar Ferences Könyvtár gyűjteményében őrzik, és közölték is színes fotómásolatát.³⁵ Kérdéses, hogy tükör segítségével festett önarcképről, vagy pedig professzionális festő alkotásáról van szó.

Antonius atya személyiségét vizsgálva abból a meghatározásból indulhatunk ki, hogy „a személyiség mintázatokban – ismétlődésekben, állandóságokban – mutatkozik meg”.³⁶ Ezt fejezi ki, hogy vannak bizonyos jellemzői, tulajdonságai. Sok személyiségvonás létezik, de a legfontosabbakat sikerült a pszichológusoknak egy *ötfaktoros modell* keretében megállapítaniuk (ez a *big five*).³⁷ Antonius atya sajnos már nem vizsgálható a szükséges személyiségtesztet, így tudományosan értékelhető eredményt nem kaphatunk. Csupán arra kereshetünk választ, hogy az öt faktorba rendezett személyiségvonások közül melyek tűnnek jellemzőnek a művéből kibontakozó személyiségére.

Az első faktor az extravertió. A kétpólusú skálán a magas érték a társaságkedvelő, közvetlen, barátságos embereké. Antonius atyát ilyennek látjuk, de nem volt domináns és magabiztos, hanem inkább félénk és bizonytalan. Nem erőszakos, hanem önálvétető (ebben fontos szerepet játszott a szerzetesi engedelmesség, alázat és az, hogy gyakran urai társaságában szemlélhetjük a viselkedését), inkább bőbeszédű és spontán, mint csendes és gátlásos. A második faktor a barátságosság, amely valóban jellemezte. Tehát nem volt barátságatlan, hanem meleg (nem hideg), kedves (nem nyers), jó természetű (nem ingerlékeny), udvarias (nem bárdolatlan). Az utóbbi úgy értendő, hogy igyekezett az udvari ember civilizált viselkedését elsajátítani. A skálán magas értéket elérők meleg, együttműködő, szerethető emberek, akik jól kijönnek másokkal. Egyes szerzők szerint egyfajta engedelmes szolgálatkészséget, gondoskodást és érzelmi támogatást is magában foglalhat ez a faktor. Ezek közül azt láthatjuk, hogy urai minden kívánságát a legengedelmesebben kiszolgált. A harmadik faktor a lelkiismeretesség. Ez feladatai elvégzésében túlzott mértékben is érvényes rá, vagyis alapos volt (nem felületes), inkább óvatos (mint meggondolatlan), szorgalmas (nem lusta), felelősségteljes (nem felelőtlen), komoly (nem frivol). (Frivol helyett inkább vidámnak mondhatnánk.) A magas értéket a

megbízható, célorientált, állhatatos, a döntéshozás során megfontolt emberek kapják, de nem biztos, hogy a felsorolt jelzők mindegyike érvényes a vizsgált esetben. A negyedik az emocionalitás (vagy neuroticizmus). Ez a faktor azt mutatja meg, hogy valaki mennyire éli meg és mutatja ki az érzelmeit. Antonius atya erőteljesen és gyakran kifejezésre juttatta érzelmeit az emlékiratában, azonban meg kell jegyeznünk, hogy korának embereit még aligha jellemezte az érzelmei kimutatásának túlzott kontrollja. Inkább izgulékony volt, mint higgadt, inkább szorongó, mint nyugodt. (A szituációtól függően lehetett laza és kiegyensúlyozott vagy feszült és ideges.) Az alacsony értékek a skálán érzelmileg stabilabb, akár sztoikus vagy érzelemmentes személyt takarhatnak. A magas értéket elérők szorongó vagy érzelmileg kissé ingatag személyiségek. Antonius atya valószínűleg az utóbbihoz állt közelebb, sztoikus nyugalomról semmi esetre sem beszélhetünk. Az utolsó faktor az intellektus (vagy a tapasztalatok iránti nyitottság). Egyértelműen kíváncsi volt (nem érdektelen), kreatív (nem kreatív), fantáziadús (nem egyszerű), inkább kifinomult (mint durva) és intellektuális (mint ösztönös). A skálán nagyobb értéket elérők kíváncsibbak, függetlenebbek, nagyobb képzelőerejűek, jobban érdeklődnek az új ötletek iránt, szeretik az újdonságokat. Antonius atya feltétlenül nyitott volt a tapasztalásra, mindarra az újdonságra, amelyet az arisztokrata élet kínált számára. Kíváncsi volt a főúri kastélyokra és kertekre, az ismeretlen városokra (mint Bécs vagy akár Temesvár), a művészeti alkotásokra, a templomokra, a szép tájakra és minden érdekességre. Kreativitása a történetek mesélésén és megörökítésén kívül több téren is megnyilvánult, alkalmi verseket és színdarabokat tudott írni, rajzolt és festett, asztaldíszeket, betlehemet és madárházat készített. A személyiségvonások öt faktorba rendezése tehát nagyrészt használhatónak bizonyult, bár csupán arra kísérlettem meg választ adni, hogy az ellentétes végletek közül melyik felé hajlik szerintem a mérleg nyelve. Személyiségének ellentmondásosságát az extravertió és az emocionalitás faktoránál érzékelhetjük.

Érzelmeik, érzékek és viselkedés

Antonius atya szerencsés embernek tartotta magát. Amint írja, ő a szerencsés vándor példája: „Ezt jelenthetem ki az én nagyméltóságú uram magas kegyének köszönhetően az egész világ előtt, mivel nem mindenki, mit is mondok, sok közül keves, sőt a kevesek közül én vagyok csak az egyetlen ferences a kapisztránus rendtartományból, aki oly szerencsés, hogy évente egy ilyen kellemes, jelentős, kívánt (sőt még több), egy ilyen nagyméltóságú, kegyes és jóságos úr erre az örömteli utazásra meghív és rendel, és vele nem franciskánus módjára, hanem úrként utazhatom. Isten meg fogadja” – fűzi hozzá magyarul az utolsó szavakat.³⁸ Amikor végre Gyulára vagy 1756-ban az ausztriai utazásra indulhat, szinte eksztatikus örömet érez. (Örömeiben majd' táncra perdül. A budai kolostort elhagyva a harmadik mennyországra érzi magát Pál

34 Scherer Ferenc: Gyula város története. I–II. Bp. 1938. I. 336. A gyulai kastélyról a Harruckernek idejében én is írtam. *Dusnoki-Draskovich J.*: Egy XVIII. századi arisztokrata család mulattatója i. m. 223–229. és *Dusnoki J.*: Főúri élet i. m. 98–108. Legutóbb történetének átfogó bemutatását nyújtja *Velladics Márta – Virág Zsolt*: A gyulai Harruckern – Wenckheim – Almásy-kastély története. In: Gyulai Almásy-kastély Látogatóközpont. Kastélytörténet – kiállításvezető – érdekességek. Szerk. Virág Zsolt. Gyula 2015. 29–55.

35 A 18. századi arisztokrácia mindennapjai i. m. Képmelléklet II. 1. kép

36 Carver, Ch. S. – Scheier, M. F.: Személyiségpszichológia i. m. 31.

37 Uo. 85–90.; Philip Zimbardo – Vivian McCann: Pszichológia mindenkinek. I–IV. Motiváció, érzelmeik, személyiség, közösség. Bp. 2018. III. 94–101. A személyiségvonásokról ezt a két művet vettem alapul.

38 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1758. 1. fej. 171–172. Ford. D.-D. J.

apostol oldalán.)³⁹ Gyulán, Nagykárolyban és Bécsben érzi igazán boldognak magát. Sokszor számol be a különféle szórakozások kapcsán örömeiről, vidámságról, amelyeknek ő is részese. Gyakran csodálkozik, ámul és bámul, mert valamilyen számára új, nagyszerű dolgot, ritkaságot lát. Mohón csodálja a művészetek és a mesterségek alkotásait, a látnivalókat, gyönyörködik a festményhez hasonlatos tájban. Bécsbe eljutva „vágyai egyetlen célját” éri el, és az *Énekek éneke* menaszonyához, majd az ótestamentumi Józsefhez hasonlítja magát. Azonban nem Istent áhítja szerelmesen, hanem a várost ízleli, issza mámorosan. Szójátéka is ezt fejezi ki: *Wienből* kis változtatással *Weint* kap. Bécs így Krisztus, a Völegény, illetve az istenszerelem borának helyébe lép. Urai után is vágyakozik, hálás nekik, szereti, erények példáinak, sőt isteninek, angyalinak láttatja őket. Tehát csupa erős, pozitív érzelmeket tapasztalhatunk, amelyek többször is kifejezésre jutnak művében. A pszichológusok szerint korlátozott számú alapérzellel rendelkezünk, a kombinációikból létrejövő másodlagos érzelméből viszont sok van. Robert Plutschik nyolc alapérzelmét és szintén nyolc másodlagos érzelmét mutatott ki matematikai elemzéssel.⁴⁰ Az alapérzelmekből hat található meg Antonius atyánál: várakozás, öröm, elfogadás, félelem, meglepetés és szomorúság. Hiányzik a harag és az undor. (Egy másik kutató az alapérzelmek közé sorolja az érdeklődést is, amely egyértelműen jellemzője volt.) A másodlagos érzelmekből öt jól látható: szeretet, alávetettség, csodálat, csalódottság és optimizmus. Az agresszivitás és a büntudat érzelme kimutatható, de csak áttételesen nyilvánult meg. (Erről alább lesz még szó.) Hiányzik a megvetés.

A vidámság nyilvánvalóan alkati tulajdonsága volt, de ferences szocializációja, a Szent Ferenc-i minta és szellemiség is hozzájárulhatott. „Amit kora teológusai kezdtek kifejteni az emotivitás természetességéről, azt Ferenc megélte akként, hogy minden érzelmét spirituális programja szolgálatába állította. Így például az örömet, a nevetést, az együttérzést és a fájdalmat is” – állapítja meg Damien Boquet. Nem volt szomorú szent, a bűnbánatot is örömmel élte meg.⁴¹ Amint Jacques Le Goff írja, ennek az örömmel a forrása részben az isteni szférához tartozik: „Transzcendens élmény, a kegyelem jele, a szentlélek műve, mely az evangélium megértéséből és a szegénységből fakad.”⁴² Első biográfusa, Celanói Tamás idézi intelmét, amelyet a Regulába is bevett: „Vigyázzanak a testvérek, hogy kifelé ne mutassák magukat szomorúaknak és komor tekintetű képmutatóknak, hanem legyenek örvendezők, vidámak, megnyerők és hozzájuk illően kedvesek az Úrban.”⁴³ Antonius atya a való életben és a történeteivel egyaránt mulattatni akart. Ezzel egy ferences erényt, a Ferenc példáját követő *ioculatorságot*, az embereket „lelki vidámságra

indító” mulattatást gyakorolta.⁴⁴ Csakhogy egy teljesen elvilágiasodott változatban, egy arisztokrata család igényeit kiszolgáló mulattatóként. Castiglione könyve is pozitívan értékeli a szellemes mulattatni tudást (amelyet Jozefáról írva dicsér erényként a páter) és vidámságot, nevetést: „... a nevetés csak az emberekre jellemző, és szinte mindig a lélekből fakadó egyfajta vidámság jele”.⁴⁵ Az udvari ember „tudja a hallgatóságot egyfajta kellemmel felüdíteni, szellemes mondásokkal és élcekkel vidámságot és nevetést kiváltani úgy, hogy unalmat és csömört soha nem okozva, állandóan szórakoztató legyen”.⁴⁶ Vagyis a ferences és az udvari ember mulattatni tudása, vidámsága, öröme és nevetése összekapcsolódhatott Antonius atya tudatában és gyakorlatában.

Az intenzív érzelmektől nem lehet elválasztani az érzékelést, az érzékek örömeit. Érzékei valósággal új életre éledtek Gyulán, a Károlyiak birtokain és Bécsben, ennek több helyen hangot ad. Így például: Nagykárolyban „minden megvolt, ami ízletes a száznak, a szemet gyönyörködteti, kedves a fülnek, az orrnak jó illatú, a lábakat frissíti és, amit a szív kíván”.⁴⁷ Az érzéki öröme mellett a lélek is örvendezik, azonban a Biblia vágyott helyeit (a földi és az égi paradicsomot, a Kánaánt) a külvilágban, nem a kolostorban találta meg. Úgy tűnik, hogy a kolostor szabályozott, egyszerű és egyhangú életében érzelmei és érzékei takaréklángra voltak állítva, ezért fordult a világ felé felfokozott érzékenységgel és érzelmekkel. Másrészt valóban sok újdonságot tapasztalhatott: „nem is álmodtam volna ilyenről”, vagy „nem is képzeltem volna ilyet” – írja több helyen.

Viselkedését Gyulán és Nagykárolyban elsősorban az szabta meg, hogy minden téren és tekintetben szolgálni akarta urait. Engedelmesen és alázatosan teljesítette kívánságait. Nagyon motivált, bár azt talán túlzás állítani, hogy szolgálalkú volt, hiszen minden jót csak pártfogótól várhatott. Leghőbb vágya az volt, hogy tartósan elnyerje urai kegyét, és egész életére Gyulán, Bécsben, esetleg Nagykárolyban maradhasson világi papként vagy akár szerzetesként. Leginkább abban reménykedhetett, hogy házi kápláni tisztséget ellátó „udvari barát” legyen, amelynek erkölcsi veszélyeitől (a nagyravágyás, a kényelemszeretet és a puhaság kedvelése) óvott Szent Ferenc és a nyomában életrajzírója, Celanói Tamás.⁴⁸ A Harruckernek azonban nem tették át rezidenciájukat Bécsből Gyulára, Bécsben pedig nem volt szükségük rá. Sok éven át „nyaraltatták” Antonius atyát, és ennek fejében igénybe vették szellemi és manuális képességeit, többről nem lehetett szó. Szerzetesi voltából láthatólag nem tudott tekintélyt, öntudatot (és szilárd identitástudatot) méríteni, ijedős, könnyen zavarba hozható, naiv ember volt.⁴⁹ A ferences egyszerűség inkább csak védtelenné tette. Az udvari ember önkontrollját, józan nyugalmit és eleganciáját, könnyed természetességét nem volt képes elsajátítani. Mulattató volt, de nem tréfamester. Gyakran láthatjuk

39 Dux, A.: Ein fröhlicher Mönch i. m. 180, 192.

40 Zimbardo, Ph. – McCann, V.: Motiváció, érzelmek i. m. 46–49.

41 Damien Boquet: Les passions du salut dans l'Occident médiéval. In: Histoire des émotions. De l'Antiquité aux Lumières. Dir. Georges Vigarello. Paris 2201. I. 208–209.

42 Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc. Bp. 2002. 193.

43 Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről. Újvidék–Szeged–Csíksomlyó 1993. (Ferencs források 3.) 251. (2Cel 128)

44 Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Bp. 1938. 21.

45 Castiglione, B.: Az udvari ember i. m. 2. könyv, 45. 133.

46 Castiglione, B.: Az udvari ember i. m. 2. könyv, 41. 128.

47 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 26. fejt. 163–164. Ford. D.-D. J.

48 Celanói Tamás életrajzai i. m. 245–246. (2Cel 120–121)

49 Az identitás kérdéseiről lásd Lengyel N.: 18. századi változatok egy témára i. m. 42–50.

öt mint a különféle játékok, tréfák szenvedő alanyát. Ennek oka személyiségében és abban rejlett, hogy látványosan, színészi teljesítményt nyújtva, vagyis mulattatva tudott szenvedni. (Írásban is részletesen, szórakoztatva adja elő megpróbáltatásait.) Szinte kiprovokálta a társaságban a nevetséges, sőt megálázó szerepeket, de voltaképpen szüksége is volt a büntudatát enyhítő (ugyanis legszívesebben elhagyta volna a kolostort) „mártíriumra” és büntetésekre. Ezek a szenvedések mindenestre eltörpültek a főúri élet előnyeihez képest. Nem volt igazán képzett teológus, egy művelt jezsuita vagy piarista egészen másként viselkedett volna az egyszerű ferences helyében. Műveltségének fő jellemzője – amint az kezdettől megfigyelhető a ferencesek körében –, hogy a kulturális közvetítő szerepét játszhatta több kultúra között. A keresztény vallás ferences változatának hatására az előbbieken többször utaltunk. Hozzátehetjük még, hogy talán szintén Assisi Ferenc példájára vezethető vissza a nyitottság a teremtett világ szépségeinek befogadására és szeretetére, bár ez itt már nem indít teremtőjük magasztalására. A ferencesek a 18. században is közel álltak a népi kultúrához és vallásosságához.⁵⁰ A népi, illetve a populáris (népszerű, széles rétegeknek szóló, szórakoztató) kultúra ismeretére utalnak színdarabjai (iskoladramák mellett vásári színjátékokat, dramatikus népszokásokat is láthatott) és az állatok feletti ítélkezések. Az udvari kultúrával való találkozása következtében az egyszerű szerzetesi élet a paraszti civilizálatlansággal került egy szintre a szemében. Megismerhette a felső rétegek fogyasztási javait (mint pl. a kávé, tea, csokoládé, az édességek és egyéb ínycségek) és azok illő fogyasztási módját. A gyakorlati tapasztalatokon túl Castiglione könyve szintén az udvari viselkedés, valamint az udvari ember (és udvarhölgy) erényeinek ismeretébe vezette be. Tehát valóban egyfajta interkulturális, köztes és közvetítő helyzetet foglalt el, nemcsak passzív befogadóként, hanem alakítva is tevékenységével a környezetét. Az udvari-arisztokratikus kultúra, mint az Harruckernek gyulai kastélyában (de a Károlyiaknál is) látható, nyitott volt a népi (populáris) kultúra szórakoztatónak vagy egzotikusnak vélt elemeivel szemben (pl. népmulások rendezése, népi ünnepek megtekintése, ítélkező játékok).

A tudattalan

Antonius atya Gyulán feltűnő szenvedéllyel űzte a madarászást és a vadászatot. Szinte dicsekedve írja: „Gyakran jártam vadászván hegyet-völgyet, erdőt-mezőt életem során, sok ezer madarat fogtam, mind léppel, mind hálóval, sebeztem és öltem erre is, arra is...”⁵¹ Az 1758. évben pedig megállapítja, hogy „nem múlt el nap, hogy madarászat vagy hecc során, hurok vagy háló, kutyák vagy kés által egy vagy más szegény állat ne adta volna ki lelkét kezeim között...”⁵² Először olvasva

történetét Antonius atya viselkedése és személyisége meglehetősen távolinak, idegennek tűnt. Miért játszott időnként klerikushoz nemigen illő szerepet? Miért üldözte különös szenvedéllyel a madarakat, és miért ítélte el a „bűnös” madarakat esetenként bírósági tárgyalás keretében a kastélybeli társasággal szórakozva? (Sőt, ő lehetett a játék kezdeményezője és gyakran az ítéletek végrehajtója is. Két, a báró által halálra ítélt dämvdubika esetében is ítéletvégrehajtó volt.) Miért jegyezte fel részletesen ezeket a szórakozásokat és azt is, hogy pontosan hány és hányféle madarat ölt meg? Ez volt az a „leghomályosabb pont”, ahonnan kiindulva egy idegen és ismeretlen jelentérendszer válhatott megközelíthetővé.⁵³ A megoldás felé az nyitotta meg az utat, hogy eszembe jutott Giotto freskója az assisi Szent Ferenc-bazilika felsőtemplomának falán: *Szent Ferenc prédikál a madaraknak*. Ferencnek a madarak „húgocskái”, „öcséi” és „testvérei” voltak. Nem engedte, hogy a teremtményeket, azaz „Isten gyermekeit” bárki is bántalmazza. A madarakhoz intézett prédikációnak allegorikus jelentése volt: a madarak, akiket Isten dicséretére szólít fel, megáld, majd útra bocsát (és azok elröpülnek a négy égtáj felé), a tanítványait, vagyis magukat a ferenceseket jelképezik.⁵⁴ Ennek alapján a madarak üldözését (elítélését), megbüntetését és kivégzését) szimbolikus aktusként⁵⁵ lehetett értelmezni, amelyben egy szent minta és tekintély, illetve a szerzetesi élet tagadása, elutasítása fejeződött ki. A középkorban még tényleges bírósági tárgyalás keretében ítélték el bűnösnek minősülő állatokat.⁵⁶ A gyulai kastélyban gyakorolt bolondbíráskodás párhuzamai azonban már csak népszokásokban, népi játékokban léteztek.⁵⁷ Az ítélkező játékokban a kastélybeli társaság a bíróságparódiát élvezte, az állatok elítélése és gyilkolása a páter számára ezen túlmenően Szent Ferenc-paródiát is jelentett. A kastély játékos, ünnepi világában parodisztikusan kiforgatta, ellentétébe fordította a szent mintát, és fonákjára

53 Robert Darnton: Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Bp. 1987. 10. (Új kiadása: Lúdanyó meséi és más tanulmányok. Bp. é. n. [2010]. 88–114.) Freud szívesen tekintette magát rejtélyek megfejtőjének vagy hasonlította archeológushoz, akinek rég betemetett romokat kell feltárnia. Leszögezte, hogy „az analízisnek talányok megfejtésével” kell foglalkoznia. Sigmund Freud: Egy kisgyermekkorú neurózis története [„A Farkasember”]. In: A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II. Sigmund Freud művei VII. Sorozatszerk. Erős Ferenc. H. n. 1998. 91. A pszichobiográfia fókuszát szintén az életútban felbukkanó rejtély határozza meg, az életrajzban valamilyen talánnyal szembesülünk, ez lehet a kiindulópont. Kövály Zoltán: A pszichobiográfiai módszer alkalmazhatósága az életrajzírásban. In: Személyiség és történelem i. m. 60, 79.

54 Assisi Szent Ferenc és a Fioretti. Bp. 1980. 173, 257–261.; A szentek élete. Szerk. Diós István. Bp. 1984. 570–576.

55 Ebben segített a szimbolikus hatalomról szóló tanulmány. Pierre Bourdieu: Le pouvoir symbolique. Annales ESC. 32 (1977) 405–411. A párizsi nyomdászinasok és -legények által az 1730-as években végbe vitt macskamészárlásnak (amelyben helyet kapott az állatok feletti ítélkezés is) szintén volt szimbolikus jelentése, a mester és felesége elleni nyílt fellépést, lázadást helyettesítette, vagyis indulataikat kerülő úton vezették le. Darnton, R.: Lúdanyó meséi i. m. 125–173.

56 Michel Pastoureau: Une histoire symbolique du Moyen Age occidental. Paris 2004. 29–48.; Esther Cohen: The Crossroads of Justice. Law and Culture in Late Medieval France. London 1993.

57 Ujváry Zoltán: Játék és maszka. I–IV. Debrecen 1983–1988.; Uő: Dramatikus népszokások, népi színjátékok. In: Magyar néprajz VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1990. 265–329.

50 Itt csak Bárh Dániel kiváló monográfiáját emelem ki, amely szintén egy kapisztránus szerzetespap, Rochus Szmendrovich (1727–1782) esetét dolgozza fel, és kitér a személyiség megközelítésének problémájára is. A zombori ördögűző i. m.

51 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 2. fejt. 5. Ford. D.-D. J. Az ehető madarak a kastély konyhájára kerültek.

52 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1758. 5. fejt. 191. Ford. D.-D. J.

fordult, bolond szerzetesként játszott fordított világot. Ebben jelenik meg az egyébként a karneváli ünnepek során gyakorolt szentségtörés és erőszak, agresszió, az utóbbi itt az állatok ellen fordul.⁵⁸ (Az udvari étellel szembeállítva a kolostori és a paraszti életet is civilizálatlan fordított világnak látta.)

Végül arra gondoltam, hogy a pszichológia foglalkozhatott a páteréhez hasonló esetekkel. Hamar eljutottam Freud alapvető tanulmányához, amelyet az elfojtásról írt, majd igyekeztem más pszichoanalitikusok és pszichológusok munkáit is elolvasni e témáról.⁵⁹ Megismerve az elfojtás jellemzőit, szimptomáit újra el kellett olvasnom Antonius atya történeteit, mivel minden apróság jelentőséggel bírhatott, amit önmagáról, a kolostorról és a szerzetességről, a madarokról és más állatokról írt. Történetét szemmel olvasva a szöveget elsőre ezeken többnyire átsiklottam. Az olasz mikrotörténelem legismertebb képviselője, Carlo Ginzburg a festményhamisításokat mellékes, jelentéktelennek tűnő festményrészletek vizsgálatával leleplező Giovanni Morelli, a detektív, Sherlock Holmes és Sigmund Freud módszerében közös vonásra hívta fel a figyelmet: „Mindegyik esetben egy mélyebb, másként hozzáférhetetlen valóság megértését parányi nyomok teszik lehetővé.”⁶⁰ Ezt a módszert az egyedi esetek, az apró dolgok aprólékos, mikroszkopikus vizsgálatát végző mikrotörténelem is alkalmazhatja. Mérei Ferenc „ún. mélylélektani mikroszkópról” ír, amikor „a képzetáramlásnak egy-egy fordulát szabad asszociációs vagy más introspekciós módszerrel elemezzük”, és így láthatóvá válnak az áttételek.⁶¹ Antonius atya már nem fekszik díványra, ezért Freud módszeréből egyfajta elmélyült, alapos szövegelemzést tartok átvehetőnek, amely a felszín alatt keresi a rejtett tartalmakat.⁶² Más kutatók néhány szempontját szintén hasznosíthatjuk. Már utaltam az érzelmi intenzitásra, elevenségre, amellyel a kolostoron kívüli világ felé fordult. Ez érvényes az állatokról szóló megjegyzéseire, történeteire is, de jellemzőjük még a részletesség, a gyakoriság és az, hogy feltűnően nagy hangsúlyt kapnak az

emlékiratban.⁶³ Lloyd de Mause is különös figyelmet fordított az erős érzéletekre és érzelmekre utaló kifejezésekre, megfogalmazásokra, valamint a metaforákra és hasonlatokra.⁶⁴ Ezekben a tudattalan hatása fejeződik ki.

Freud 1914-ben már arra a megállapításra jutott, hogy az elfojtás elmélete az az alappillér, amelyen a pszichoanalízis épülete nyugszik.⁶⁵ Magát a jelenséget az én elhárító mechanizmusai egyik speciális fajtájának tekinthetjük.⁶⁶ Freud elfojtásról kialakított felfogása változott az idő folyamán, és végül azt a véleményt fogalmazta meg, hogy az én ösztönök, ösztönimpulzusokat (illetve ezek pszichikus származékait) igyekszik elfojtani, vagyis a tudattalanba száműzni – ebben nem kívánjuk követni. (A modern pszichológia ösztönök helyett inkább motívumokról, szükségletekről beszél.) Korai műveiben elfojtott vágyakról, gondolatokról, indulatokról, képzetekről írt. Ez elfogadható, de az elfojtott tartalmakra inkább csak következtetni lehet az esetleges tünetekből. Mérei Ferenc szerint az elfojtás lényege: „a kínos feszültségre utaló, veszélyesnek minősített vágygal összefüggő tartalmakat elfelejtjük. A személy kiszorítja tudatából azokat a képzeteket, fantáziákat, gondolatokat, amelyek a kínos (szorongással kísért) feszültségekre emlékeztetnek.”⁶⁷ Azonban „az elfojtott érzések, vágyak és emlékek tudattalanul továbbra is megnyilvánulnak, bár kevésbé direkt módon, akár palástolva, pl. álmokban, fantáziákban vagy mentális zavarok tüneteiben”⁶⁸ Amiről Freud ír, az voltaképpen a kudarcos, sikertelen elfojtás, amely különféle tünetekben nyilvánul meg.

Az elfojtás egyes szakaszainak jellemzőit is Mérei foglalja össze világosan: az első szakasz a szoros értelemben vett felejtés. A személy elfelejt olyan képzeteket, jelzéseket, amelyek a veszélyes vágyat képviselik. Az elfelejtett helyett azonban más képzetet idézhetnek fel az elhárított vágyak, így ezeket is ki kell szorítani a tudatból. A második szakaszban a személy megerősíti a felejtés tényét azzal, hogy az elhárítandó tartalmaknak negatív színezetet ad, szégyenkezéssel, viszolygással éli át mindazt, ami az elhárítottal összefügg. (E reakcióban az fejeződik ki, hogy a személy a külső tilalmat magáévá tette, a tiltó környezettel azonosította magát.) Végül a harmadik szakaszban az elfojtott tartalom visszajár. Beleszövődik az álmok anyagába, tévcselkvéseket hoz létre, esetleg tünetekben nyilvánul meg.⁶⁹ Antonius atya azt leírhatta, hogy legszívesebben a Harruckernek mellett élné le életét, de ennek a másik oldalát,

58 Peter Burke: Népi kultúra a kora újkori Európában. Bp. 1991. 213–242.; Dietz-Rüdiger Moser: Fastnacht – Fasching – Karneval. Das Fest der „verkehrten” Welt. Graz–Wien–Köln 1986.; Emmanuel Le Roy Ladurie: Le Carnaval de Romans. De la Chandeleur au mercredi des Cendres 1579–1580. Paris 1979.; Dusnoki-Draskovich J.: A fordított világ mentális sémája i. m.

59 Sigmund Freud: Az elfojtás. In: Ösztönök és ösztönsorsok. Sigmund Freud művei VI. Sorozatszerk. Erős Ferenc. Bp. 1997. 63–75. Freud legtöbb művében ír az elfojtásról, ezeket itt nem lehet áttekinteni. Lásd J. [Jean] Laplanche – J.-B. [Jean-Bertrand] Pontalis: A pszichoanalízis szótára. Bp. 1994. 102–106. Talán érdemes LaCapra megjegyzését idézni, amely szerint „a tudattalan csupán ellentmondásos neve különböző elfojtó, áthelyező, tömörítő folyamatoknak”. Dominick LaCapra: A sajt és a kukacok: egy huszadik századi történetész világleképe. Café Babel 8. (1998) 30. sz. 73.

60 Carlo Ginzburg: Nyomok. A jel-paradigma gyökerei. In: Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem. Bp. 2010. (Spatium 11.) 21.

61 Mérei Ferenc: A pszichológiai labirintus. Fondorlatok és kerülő utak a lelki életben. Szerk. Bagdy Emőke. Bp. 1989. 31. Freud súlyt fektetett az apró mozzanatok megfejtésére, értelmezésére is, és addig tudományos szempontból mellékesnek vélt jelenségeket vizsgált, mint a tévcselkvések, a viccek vagy az álmok.

62 Freud egyik figyelemre méltó elemzése írott források alapján: Sigmund Freud: Örögi neurózis a 17. században. Aetas 21. (2006) 1. sz. 139–157. Egy részben hasonló, de tragikusan végződő eset pszichoanalitikus elemzését nyújtja Lyndal Roper: Ódipus und der Teufel. In: Ódipus und der Teufel. Körper und Psyche in der Frühen Neuzeit. Frankfurt/M. 1995. 232–252.

63 Vö. Kövály, Z.: A pszichobiográfiai kutatás i. m. 81–82.

64 Botond Ágnes: Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya. Bp. 97–98.

65 Sigmund Freud: A pszichoanalitikus mozgalom története (1914). In: Önéletrajzi írások. Sigmund Freud művei I. Sorozatszerk. Erős Ferenc. Bp. É. n. [1993] 74. Lényegében megismétli ezt 1925-ben, de hozzát teszi, hogy „az elfojtásról szóló tan a neurózisok megértésének alappillére lett”. Önéletrajz (1925) Uo. 29.

66 Anna Freud: Das Ich und die Abwehrmechanismen. Frankfurt/M. 1986.; Mérei F.: A pszichológiai labirintus i. m. 15–24.; Carver, Ch. S. – Scheier, M. F.: Személyiségpszichológia i. m. 231–239. Ezek a mechanizmusok „általában tudattalan mentális stratégiák a konfliktus vagy szorongás enyhítésére”. Zimbardo, Ph. – McCann, V.: Motiváció, érzelmek i. m. 112.

67 Mérei F.: A pszichológiai labirintus i. m. 16.

68 Zimbardo, Ph. – McCann, V.: Motiváció, érzelmek i. m. 112.

69 Mérei F.: A pszichológiai labirintus i. m. 16–17. Ismertetését a lehető leg-rövidebben összefoglalva idézem.

a kolostorból való szabadulás vágyát, a szerzetesség és a kolostori élet elutasítását elfelejteni, a tudattalanba száműzve elfojtani igyekezett. Tehát a maga számára sem fogalmazhatta meg nyíltan, hiszen ezt még urai sem fogadták volna megértéssel. Önkéntelen, rejtett utalások azonban felbukkannak a szövegében, amelyek megfejtésénél a megfordítás logikáját kellett követnem: az elszórt, apró tréfás kijelentéseket komolyan kell venni, az átvitt értelmű szavak betű szerinti jelentése is fontos (és fordítva), az állatokról írva, illetve az állatokhoz fűződő viszonyában szimbolikus formában az emberekkel, azaz a szerzetességgel kapcsolatos viszonya jelenik meg.

Mivel a kolostorról és a szerzetességről komolyan nem tesz kijelentéseket, néhány humoros megjegyzését elszólásként (amelyben mintegy véletlenül jut kifejezésre a rejtett tudattalan gondolat) értelmezhetjük. 1743-ban, miután elnyerte Harruckern jóindulatát, a kastélybeli életet élvezheti: „ha a franciskánusokat ilyen megtiszteltetésben részesítik, akkor egyáltalán nem bánom, hogy franciskánus lettem” – jegyzi meg, vagyis korábban bánta, hogy ferences lett.⁷⁰ Temesvári utazásakor mély sárba esik. „Amióta franciskánus vagyok még sohasem volt oly nehéz a csuhát hordanom” – panaszkolja.⁷¹ Bécsből 1756. október 28-án tért vissza a buda-vízivárosi kolostorba, vagyis „a madárházba, ahol csalimadaraim nagy örömjongással fogadtak, az én fejem fölött azonban összecsapódott a háló, és teljességgel megfosztattam arany-szabadságomtól”.⁷² Tehát szerzetestársai csapdába csalták, és be van zárva a kolostorba. Ez talán nemcsak leírt pillanatra érvényes, hanem arra is utalhat, hogy azért lépett a ferences rendbe, mert a „bűnös” madarak, azaz a ferencesek rábeszélésének engedett. Itt világosan látható a madármotívum: a kolostor a madárház vagy kalitka (a *Vogelhaus* szó mind a kettőt jelenti), a ferencesek a madarak és Antonius atya egy közülük. (Elképzelhető, hogy a kolostor belső nyelvében is használatosak voltak e megjelölések, nem csak a páter élt velük.)

Amikor a bárócsalád Bécs melletti díszkertjét tekintette meg, egyszerre egy hatalmas madárház előtt találta magát: „Szinte magamon kívül álltam ott, és arra gondoltam, hogy milyen szívesesen lennék eztán a madarak közé bezárva, és maradnék itt velük csak azért, hogy kedvemre gyönyörködhessem a kertben. Jól tudom, a nagyságos kisasszony időnként egy-egy tejeskávé erejéig megemlékezne erről a fogva tartott ragadozó madárról azért, hogy ne fogja és ölje meg könnyű nélkül – miként Gyulán – a szegény madárkakat.”⁷³ A madárház látványa erős érzelmeket váltott ki belőle, mivel felidézte vágyait és mindazon képzeit, amelyek a madarak köré szövődtek. A báróné gyulai majorságáról hasonló megállapítást tett: úgy rendezték be és oly csinosan alakították ki, hogy ő maga is szívesen élne a libákkal és kacsákkal.⁷⁴ Tehát

madárként, azaz szerzetesként Bécsben vagy Gyulán szeretne élni. Másrészt kiderül, hogy a madarakhoz fűződő viszonya ambivalens volt. Mint ragadozó madár, vagyis mint vadász és madarász üldözte, gyilkolta, kínozza vagy bírósági tárgyalás után megcsonkította, kivégezte a bűnös madarakat. Ugyanakkor azonosult is velük, és szálnalmat is érzett könyörtelen pusztítása áldozatai iránt, ezért írt „szegény madárkáról”. Ferenczi Sándor egy kisfiú esete kapcsán a következőket állapítja meg: „A szárnyasok iránti érdeklődés nem tisztán kegyetlen és gyűlölködő, hanem nyilvánvalóan kétértékű (ambivalens). Ha e tüneteket felnőtt elmebetegnél észlelnők, a beteg túlzott szárnyasszeretetét és -gyűlöletét tudattalan indulattétellel magyaráznók, olyanformán, hogy ezek az indulatok voltaképpen emberekre, valószínűleg közeli hozzátartozóira vonatkoznak, ámde elfojtást szenvedtek, és így csupán ebben az álcázott alakban juthatnak be a tudatba.”⁷⁵

A madármotívumhoz kapcsolódik a halé, amely tipikus böjti ételként jelölhette a szerzeteseket és a páteret. Amikor 1757-ben a báróné megbízásából sürgősen egy színjátékot kellett írnia, és szorult helyzetében úgy érezte magát, mint ponty a madárházban.⁷⁶ A pontyra a madárházban és a kolostorban is az várt, hogy megeszik. Ezen kívüli még egy párszor tőkehalnak, németül *Stockfisch*nek nevezi magát.⁷⁷ A német szónak további jelentései is vannak: ostoba fickó, fajának (ilyenek érezte magát a kastély világában) és bolond, bohóc. Ez utóbbi a böjtöt megszemélyesítő sovány figurából alakult ki. Német neve *Pickelhering* (Pácolt Hering), vagy *Junker Stockfisch* és *Hans von Stockfisch* (Tőkehal Úr vagy Tőkehal Jancsi) volt.⁷⁸ (Magyarul Keszeg Jancsi hangzana jobban.) A ferences Antonius atya időnként ilyen böjti figurának, és mint mulattató bohócnak is láthatta magát a kastély vidám, ünnepi életében. A halaknak prédikáló Páduai Szent Antal történetét parodizáló német népdalban a tőkehalak a mindig böjtölő fantaszták, álmodozók, vagyis a szerzetesek, ezért

70 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1743. 2. fej. 12. Ford. D.-D. J.

71 *Dux*, A.: Ein fröhlicher Mönch i. m. 188.

72 *Dux*, A.: Ein fröhlicher Mönch i. m. 195.

73 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1756. 2. fej. 24–25. Ford. D.-D. J. Amikor találkozott vele, a báró csodálkozott, hogy ez a „loser Vogel” (vándormadár, nagy kópé) miként került a kertjébe.

74 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1758. 3. fej. 185. Nagykárolyban pedig elnézte a kastély konyháját, ahol naponta vágták a tyúkokat, és azok nagy halomban feküdtek a földön.

75 *Ferenczi Sándor*: Egy kakasimádó fiú. In: Lelki problémák a pszichanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból. Összeáll., s. a. r. Dr. Linczényi Adorján. Bp. 1982. (Magyar Hírmondó) 152–153. Persze, a páter nem volt elmebeteg, Freud feltehetőleg neurotikusnak minősítette volna. (Az enyhébb pszichoneurózisok közé a főbiát, a kényszerneurózist és a hisztériát sorolta, ezek kezelésére vállalkozott.) A páter a szerzetességre és talán Szent Ferencre, mint egyfajta apafigurára irányuló ambivalens érzelmek feszültségét tette át a madarakra.

76 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 12. fej. 44.

77 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1743. 1. fej. 10. és 1756. 2. fej. 26–27. Gyulán egy vízzel teli gödörbe esve lett csuromvizes tőkehal. A Bécs melletti nyári kastélyban a tükörfényes parkettát befagyott tengernek látta, ahol a halak emberalakban lábbal felfelé úszkálnak, és pontosan a talpa alatt egy tőkehalat pillantott meg, amely ugyanúgy nézte őt és követte mindenüvé.

78 *Burke*, P.: Népi kultúra i. m. 221.; *Peter Nusser*: Deutsche Literatur von 1500 bis 1800. Lebensformen, Wertvorstellungen und literarische Entwicklungen. Stuttgart 2002. 131.; *Leuke von Saalfeld – Dietrich Kreidt – Friedrich Rote*: Geschichten der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart. München 1993. 119–120. Az itáliai commedia dell'arte-társulatok hatására Harlekin az alnémet területeken is kiszorította Pickelheringet. Antonius atya 1757. július 10-én Gyulán bemutatott színjátékának hosszú címét („Az elveszített és újra megtalált kincs, avagy Sylvius, az elcserélt herceg”) utóbb egy rövidebb címmel említi a Corzan-napló: „Harlequin herceg lesz”. (A darabban ugyanis majdnem egy bohócból, azaz egy parasztfiúból lesz herceg.) Mivel Harlekin neve francia írásmóddal szerepel, valószínűleg Jozefa és Therese kisasszony adhatta az ötletet ehhez a címhez.

jelképezhetik a más életről álmodozó, magát rossz szerzetesnek tartó páter.⁷⁹

Antonius atya leírt szimbólumrendszere mögött tehát az elfojtás pszichés mechanizmusa húzódik meg. Elvágott a kolostorból, ennek kellemetlen érzés, szorongás lehetett a következménye, ezért igyekezett hiábavaló, kínossá vált gondolatait, vágyait, képzeit távol tartani tudatától és elfogadni a helyzetét. 1743 nyarán, a szabadságolás idején, amikor szerzetestársai elhagyhatták az aradi kolostort, ő maradni akart, és prédikációk írásával kívánt foglalkozni. Amikor végre engedett házfőnöke unszolásának, Gyulán bekövetkezett az, amitől titkon féltett: elnyerte Harruckern jóindulatát, és a kastélybeli élet előnyeit élvezve már nem kívánczolt visszatérni a kolostorba, hanem szívesen Gyulán maradt volna.⁸⁰ Freud szerint az elfojtási munka első szakaszában még teljes a siker, a képzettartalom elhárítódik és az indulati részt sikerül eltüntetni. Helyettesítő képződményként azonban az én szenved el változást, felfokozott lelkiismeretesség jellemzi.⁸¹ Ez azonban érvényes a reakcióképzés elhárító mechanizmusára is, amikor a magatartás az elfojtott vágyal éppen ellentétes tartalmú, és mint az arra adott reakció lép fel.⁸² Ha Antonius atya szabadulni vágyott a kolostorból, rossz szerzetesnek érezte magát, akkor ezzel ellentétesen túlságos szorgalmat és lelkiismeretességet mutatott a kolostorban.

Az elfojtott tartalom az egymást követő gyulai időzések következtében visszatért, és minden évben megerősítést kapott, mivel a megoldatlan konfliktushelyzet tartóssá vált. A látszólag sikeresen elfojtott törekvés ugyanis a tudattalanban tovább élve „táplálékot” keres magának, amelyet egy szimbolikus helyettesítőben (helyettesítő képződményben) talál meg.⁸³ A szerzetességgel szembeni ambivalens érzelmek a madarakra helyeződtek át, a szimbólum és jelöltje között a ferences hagyományban már amúgy is kínált kapcsolat eredményeként. A szimbolikus helyettesítővel szembeni ambivalens viszonyulásban az ellenséges érzelmek, az agresszivitás jut túlsúlyra. A madarak üldözése, gyilkolása tehát egyfajta pótszelekvésnek tekinthető, amelyben valamilyen kielégülést, feszültséglevezetést talált. (Ez egyben regresszió is jelenthetett az infantilis állatkínzások szintjére.) Az elfojtott törekvések szimbolikus kielégülése azonban nem hoz megoldást az egyén számára, ugyanis „a felettes én szigorú aráról nevezetes, hogy a kifelé irányított agressziót az én felé fordítja, hogy jobban bünteti a szándékot, mint a végrehajtást, a gondolatot, mint a cselekvést, az elfojtottat, mint a tudatost”.⁸⁴ Ezt jelzi a „ponty a madárházban” hasonlata, amely a felettes-én által létrehozott önbüntető szimbólumnak minősíthető.⁸⁵ A páter büntudata fejeződik ki két történetében,

79 „Des Antonius von Padua Fischpredigt”. Először 1805–1808-ban jelent meg nyomtatásban. *Achim von Arnim – Clemens Brentano: Des Knaben Wunderhorn*. La Flèche 1994. 141–143. A halak a népdalban lelkesen hallgatják a prédikációt, de utána nem változnak semmit, ugyanolyan bűnösök maradnak, mint előtte.

80 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1743. 1–2. fej. 3–14.

81 Freud, S.: Az elfojtás i. m. 74. Források hiányában nem dönthető el, hogy mikor kezdődött és meddig tartott az elfojtás első szakasza.

82 Laplanche, J. – Pontalis, J.-B.: A pszichoanalízis szótára i. m. 413–416.

83 Jean Piaget: Szimbólumképzés a gyermekkorban. Bp. 1978. 350.

84 Nemes Livia: A gyermeki morál a pszichoanalízis és Piaget felfogásában. In: Piaget emlékkötet. Ed. Popper Péter. Bp. 35.

85 Vö. Piaget, J.: Szimbólumképzés i. m. 350., 352.

amelyekben a fordított világ mentális sémájának ismert topozsa bukkan fel: a gyenge, ártalmatlan állatok győzik le az őket pusztító vadászt, és állnak bosszút rajta, az üldözőből lesz üldözött. Mivel fegyverével már oly sok madarat puffantott le, azt hitte, hogy a hollók ismerik őt, gyűlölik mint nemzetségük ellenségét, és az életére törnek – írja róla Dux, és idézi a következő történetet: „Egy alkalommal madarászni indultam, és mivel a madarak nem akartak beleesni [a madárfogó hálóba], ezért odébb mentem, hogy felzavarjam őket. Ekkor véletlenül egy nagy fához értem, amelyen nagy csapat holló, varjú, szarka ült, és amikor megláttak, olyan lármázásba kezdtek, hogy rövidesen százával gyűltek oda, és nagy csőrüket rám tátották, mintha szőröstül-bőröstül be akartak volna kapni. Hogy ezek a madarak mit terveztek ki ellenem, vagy, hogy minek néztek engem, könnyű kitalálni. Tapasztalatból tudjuk, hogy ilyen és hasonló madarak macskát, kutyát, éjszakai baglyot vagy ragadozó madarat mint ellenségüket nagy zajt csapva és különösképpen összeseregelve üldözik és elűzik. Valószínűleg engem is ilyen ellenségnek láttak, és pedig nem alaptalanul, minthogy én, ahányszor puska volt nálam, a hollókra lőttem, akár a levegőben röptek, akár fákon ültek vagy a földön voltak, és nem kíméltem őket. – Sok lúd disznót győz. Amint láttam, hogy egyre több holló gyűlik körém, nálam pedig nem volt fegyver, végül is futással kellett mentenem a bőröm, ha nem akartam azt, hogy élve faljanak fel.”⁸⁶ Valóban félt a madarak bosszújától, igazságtételétől (leírása olyan érzéketlen, mint egy rémálom), vagy inkább itt is felettes-énje bünteti lelkiismeret-furdalással, büntudattal a madarászt?

Jean Piaget szerint az elfojtott törekvés szimbolikus kielégülése néha nyilvánvalóbban mutatkozik a játékban, mint az álomban.⁸⁷ Pontosan ezt látjuk Antonius atya esetében. A játékok mellett egyes mulatságos történeteiben, színművében, tréfás kijelentésekben, metaforákban, hasonlatokban, állatszimbólumok együttesében rejtve, álcázva fejeződött ki pszichés konfliktusa.⁸⁸ Amint azt Mérei Ferenc megállapítja, az elhárított anyag egyre intenzívebben próbál kerülő úton

86 Dux, A.: Ein fröhlicher Mönch i. m. 173–174. Kiszínezve, nagyítva írja le az apró esetet, hogy szórakoztasson, de számára jelentéssel és jelentőséggel bírt. A másik történet „A fáradtságos szűnyogvadászat”. A báró parancsára ki kellett űznie a szűnyogokat a gyulai kastély szobáiból, de a saját szobájára már nem jutott ideje. A szűnyogok így bosszút állhattak ellenségükön, a szűnyogvadászon. HU-MNL-OL-KK-K 383. 1757. 2. fej. 4–6. Piaget megjegyzése szerint Freud és tanítványai gyakran számoltak be arról, hogy az állatoktól való kóros félelem (állatfóbia) eseteiben a gyermekek igazságtevő hatalmat tulajdonítottak az állatoknak. Piaget, J.: Szimbólumképzés i. m. 316. Az állatoktól való félelmét mutatja, hogy Temesvárról Aradra visszatérőben egy, az aradi helyőrségből ismerős, üdvözlésére elébe szaladó pulit ördögnek vélt, ijedtében elesett, és százszor is keresztet vetve szólította fel távozásra az ördögöt. Dux, A.: Ein fröhlicher Mönch i. m. 189. A régi hiedelem szerint az ördög valóban megjelenhet kutya képében.

87 Piaget, J.: Szimbólumképzés i. m. 352.

88 1757-ben írt színművében is a saját titkos vágyát fogalmazta meg rejtetten: az erdőben pásztorfiúként nevelkedő főhős, Sylvius (a születés szerinti herceg) elvággyik szenvedéseinek színhelyéről, a durva, civilizálatlan környezetből, és az a vágya, hogy kegyet nyerjen, ahogyan a páter Harruckern kegyét elnyerve jutott be az udvari életbe. A metaforák szerepe volt árulkodó egy neurotikus pap esetében. David Sabeau: Gotteslästerung, Ehebruch und Verfolgung: Die Paranoia eines Pfarrers (1696–1710). In: Das zweischneidige Schwert. Herrschaft und Widerspruch im Württemberg der frühen Neuzeit. Frankfurt/M. 1990. 135–168.

visszajutni a tudatba, így egyre inkább fokozni kell az elhárítás hatékonyságát is. Ez a magyarázata annak, hogy az elfojtás nagy énerőhöz van kötve, az én fokozott hangsúlyt kap.⁸⁹ Emiatt is kerül annyira előtérbe a páter saját személyisége a történeteiben. Szükséglet volt számára az írás és a mulattatás, amelyekben áttételesen fejezhetett ki tudattalan lelki tartalmakat. Művét tehát belső készítésre kezdhette írogatni. A kastélybeli társaság nyilván látta azt, hogy különös szenvedélynek hódol, de ezt elfogadták, legfeljebb nevettek rajta. Az állatok kínzását majd később, a felvilágosodás hatására kezdték elítélni, bár az érzékeny lelkű emberek régebben sem kedvelték.

Vidámabb témára váltva, említeni kell, hogy Antonius atyának szerzetesként természetesen a szexualitásról is le kellett mondania, a feltehetőleg meglévő szexuális vágyakat is el kellett fojtania, de erre a problémára még rejtett utalást sem találtam a szövegében, így a páter libidójáról nem tudtam írni. Annyit meg lehet állapítani, hogy kedvelte a hölgyek társaságát. Bara Júlia felhívta a figyelmet arra, hogy hajadonok is felbukkannak a történetekben.⁹⁰ Az érdekesebbik arról szól, hogy Gyuláról Nagykárolyba tartva az átázott töltésről a mocsárba fordult a kocsi, amelyben a páter, a doktor, a komorna és a szobalány ült. Szerencsére senkinek sem történt baja, és az út hátra lévő részén a páter már azon gondolkodhatott, miként fogja előadni a sztorit Jozefának (akkor már Károlyi grófnénak). Végül úgy mesélte el, hogy mindkét hajadon megesett (elbukott), mivelhogy mindketten reá estek. Csakhogy a

részletesen leírt történetből kiderül, hogy a páter ugyan valóban alulra került, de pontosan egy ezüstláda, az ülés párnája és egy nő esett rá. Mozdulni nem tudott, és szexuális vágyak helyett az volt a legfőbb gondja, hogy a kocsi ömlött vízből, sárból valahogy kiemelje a fejét és levegőt tudjon venni.⁹¹ Tehát a történet elmésélését a humorizálás, a szórakoztatás szándéka alakította kétértelművé. Lehetséges, hogy a vicces megfogalmazás itt is rejtett, tudattalan vágyakat árul el, de bizonyítani ezt nehéz, mert valami hasonló kontextust kellene találni hozzá, mint az állatok esetében. Úgy tűnik, hogy ezek nagyobb helyet foglaltak el tudattalanjában, mint a nők. Ha esetleg elkövetett volna egy kis félrelépést valami csintalan fehérnéppel, az elegendő ok lett volna ahhoz, hogy a bárócsalád megszakítsa vele a kapcsolatot.

1758-ban a nagykárolyi látogatás után nem tértek vissza Gyulára, hanem csak a Harruckern-uradalom kigyósi állattenyésztő majorságát ejtették útba (Gyulától délnyugatra, mintegy 25 km távolságra). Amikor október 11-én odaértek, már tudta, hogy bizonyonnyal utoljára jár erre. Fölment egy kis dombra, és onnan próbált utoljára Gyuláig ellátni, magában sóhajtozó szavakkal szólva: „Ó, kedves Gyula! Talán ez az utolsó alkalom, amikor abban a kegyelemben részesülök, hogy láthatlak! És könnyes szemmel egy főhajtást tettem.”⁹²

Nem tudható, miért vesztette el a bárócsalád kegyét. A „Madárember” a madárházban maradt, és sorsába valószínűleg végleg beletörődött.

89 Mérei F.: A pszichológiai labirintus i. m. 17.

90 Bara J.: A forrásról i. m. 62.

91 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1758. 10. fejt. 222–226. és 11. fejt. 231. Egy másik történetben (és több nincs!) azt ecseteli, hogy a báró kegyét elnyerve milyen jól teltek napjai a gyulai kastélyban: „Ó, mily édes és kellemes volt ez az élet! Amikor visszatértem a misézésről már az asztalon állt a tejeskávé, amelynek különösen nagy kedvelője és hódolója vagyok, kiváltképp, mert egy hajadon szolgálta fel, csak éppen süket ne lett volna, mivel így – bár nem volt szokásom – minden alkalommal kiabálnom és veszekednem kellett vele.” HU-MNL-OL-KK-K 383. 1743. 2. fejt. 13. Ford. D.-D. J. Tehát a lényeg a tejeskávé, és a felszolgálónőről éppen nem szépsége vagy kedvessége miatt tesz említést. Természetesen arra vágyhatott, hogy egy ilyen hajadon foglalkozzon vele.

92 HU-MNL-OL-KK-K 383. 1758. 14. fejt. 255. Ford. D.-D. J.